

Jirí Trávníček

Egipcjanin Sinuhe jak fenomen českého čtenictva¹

W ramach prowadzonych w ostatnich latach badań českého čtenictva – statystycznych² i jakościowych – pogłębionych wywiadów³ udało się wyodrębnić i opisać kilkadziesiąt fenomenów čteniczych, wśród których znalazły się pewne określone rodzaje lektur, instytucje związane z rynkiem książki, jej rozpowszechnianiem, wreszcie typy piśmiennictwa, autorzy i konkretne tytuły, wśród których obok dzieł českých znalazły się także obce, jak niegdysiejszy bestseller – *Egipcjanin Sinuhe* (*Sinuhe egyptiläinen*) znanego fińskiego pisarza Miki Waltariego (1908–1979)⁴, wydany w 1945 roku. Powieść została przetłumaczona na kilkadziesiąt języków, a angielski przekład Naomi Walford (*The Egyptian*, 1949) długo utrzymywał się na szczycie list bestsellerów w 1949 i 1950, by jeszcze na nią powrócić

---

¹ Tekst bazuje na fragmentach i ustaleniach zawartych w mojej książce *Česká čtenářská republika – generace, fenomény, životopisy*, Brno–Praha 2017, s. 203–206.

² Wyniki kolejnych badań statystycznych opublikowałem i omówiłem kolejno w: *Čteme? Obyvatelé České republiky a jejich vztah ke knize* (2007), Brno 2008 (R. Aleksandrowicz, B. Staniów, rec.: Jiří Trávníček, *Čteme? Obyvatelé České republiky a jejich vztah ke knize* (2007), Brno 2008, „Roczniki Biblioteczne” 2010, R. 54, s. 260–262); *Čtenáři a internauti. Obyvatelé České republiky a jejich vztah ke čtení* (2010), Brno 2011 (P. Žák, rec.: Jiří Trávníček, *Čtenáři a internauti. Obyvatelé České republiky a jejich vztah ke čtení* (2010), Brno 2011, „Przegľad Biblioteczny” 2012, R. 80, z. 2, s. 248–256); tenże, *Překnížkováno. Co čteme a kupujeme* (2013), Brno 2014 (R. Aleksandrowicz, B. Staniów, rec.: Jiří Trávníček, *Překnížkováno: co čteme a kupujeme* (2013), Host, Brno 2014, „Studia o Książce i Informacji” 2015, nr 34, s. 153–157).

³ W latach 2009–2015 w ramach szeroko zakrojonego projektu badawczego przeprowadziłem 138 wywiadów z wytypowanymi czytelnikami z terenu całej Republiki Czeskiej, którego pokłosiem są książki *Knihy a jejich lidé. Čtenářské životopisy*, Brno 2015 oraz *Česká čtenářská republika...* (G. Nieć, *Czeskie życiorysy čtenicze Jiřího Trávníčka*, „Bibliotekarz Lubuski” 2018, nr 45, s. 3–6, http://bibliotekarzlubuski.pl/images/stories/BL-45_wnetrze-min.pdf [dostęp: 18.09.2018]).

⁴ M. Hejkalová, *Fin Mika Waltari. Doba, život a knihy světoznámého spisovatele*, Havlíčkův Brod 2007; C. Lewandowska, *Literatura fińska*, [w:] *Dzieje literatur europejskich*, red. W. Floryan, t. 2, cz. 2, Warszawa 1983, s. 357–358; L. Zinkow, *Nad Wisłą, nad Nilem... Starożytny Egipt w piśmiennictwie polskim (do 1914 roku)*, Kraków 2006, s. 299.

w 1954⁵ za sprawą ekranizacji. Fińska powieść została w tymże właśnie roku sfilmowana przez Amerykanów, wyreżyserował ją Michael Curtiz (20th Century Fox). Dzieło Waltariego pozostawało najlepiej sprzedającą się książką zagraniczną w USA (i nie tylko) do momentu ukazania się na rynku wydawniczym *Imienia Róży* Umberto Eco (1980, ang. 1983). Polski przekład książki został wykonany przez Zygmunta Łanowskiego z języka szwedzkiego, ukazał się w 1962 roku, a do 2011 miał jeszcze 15 wydań⁶. Z kolei czeski przekład Marty Hellmuthovej pojawił się trzy lata później w 1965 roku (Praha, Lidová demokracie) pod tytułem *Egypt'an Sinuhet. Patnáct knih ze života lékaře*. W 2018 roku trafił na półki księgarskie po raz szesnasty, nakładem praskiej oficyny Vyšehrad.

Ten dawny bestseller jest zatem po dziś dzień tzw. steadysellerem – drukowanym i sprzedawanym na całym świecie. Zarówno w Czechach, jak i w Polsce w ostatnich kilku latach ukazało się przynajmniej kilkanaście wydań dzieł Waltariego. Jego historyczna powieść – *Egipcjanin Sinuhe*, przedstawiająca przygody staroegipskiego lekarza z XIV wieku przed Chrystusem, obfitująca w liczne przygody i dramatyczne zwroty akcji, intrygi i przygody miłosne, wciąż znajduje czytelników na całym świecie. Pojawia się ona na czołowych miejscach zestawień ulubionych książek w trzech naszych kolejnych badaniach statystycznych. Ale nie tylko w nich – w ankiecie *Moje kniha* (2004) powieść ta zajęła szóste miejsce, w innej, szeroko propagowanej – *Knih mého srdce* (2009), organizowanej przez Telewizję Czeską, trafiła również na szóste miejsce. Równocześnie docierają do nas nieustannie sygnały niesłabnącej popularności w świecie, które pomagają nam zrozumieć, dlaczego ta bardzo obszerna i nie całkiem prosta w odbiorze powieść podbiła serca tylu Czechów.

Tak samo jest w przypadku książki *Jajko i ja* (*The Egg and I*, 1945), Betty MacDonald, która od kilkudziesięciu lat systematycznie jest wydawana i wciąż czytana przez Czeszki, to specyficzny fenomen miejscowy. Fenomen *Egipcjanina Sinuhe* dotyczy wszystkich generacji z wyjątkiem najmłodszych. Można jednak przypuszczać, że i ci ostatni dotrą do niego w toku swojego rozwoju czytelniczego, jest to bowiem książka, która trafia raczej w gusta dojrzałego czytelnika. Zapewne dlatego, że ukazuje człowieka, który już coś w życiu przeszedł.

Książka przejścia i powrotu

Zdarza się, że książka *Egipcjanina Sinuhe* jest często wymieniana jako jedna z powieści historycznych, które przewinęły się w żywotach czytelnicznych naszych narratorów, bywają również wspominane i inne dzieła Waltariego (np. *Tajemný Etrusk* lub *Pád Cařihradu*⁷), jednak miejsce tej staroegipskiej opowieści wśród lektur jest

⁵ A.P. Hackett., J.H. Burke, *80 Years of Best Sellers 1895–1975*, New York–London 1977, s. 149–150, 153, 163.

⁶ Według katalogu Biblioteki Narodowej.

⁷ *Turms kuolematon*, wyd. 1955 – czes. wyd. 1972 pt. *Tajemný Etrusk*, tłum. M. Hellmuthová; pol. wyd. 1981, pt. *Turms nieśmiertelny*, tłum. Z Łanowski; *Johannes Angelos*,

wyjątkowe, jest w niej coś więcej niż w tych pozostałych. Wprawdzie subtelnych dowodów nie znaleźliśmy wiele, ale szczerego entuzjazmu w wypowiedziach narratorów jest dość. Idzie o książkę, „którą chciałabym mieć stale, nawet na wyspie bezludnej”⁸, jest to książka „mojego życia”⁹, „jedna z mych ulubionych”¹⁰, „jest [to] dla mnie najlepsza filozoficzno-historyczna książka”¹¹.

Gdy już mamy możliwość dotarcia do bardziej dokładnych, osobistych motywacji, wspomina się, że ta powieść była przejściem do „dorosłej” literatury – jakby innego rozwiązywania konfliktów, motywacji, postaw niż to do czego narratorzy byli przyzwyczajeni przedtem. Nie brakuje też oczywiście fascynacji staroegipską egzotyką, możliwością wniknięcia podczas lektury w dawną cywilizację. Natrafiamy też na pogląd, że jest to coś w rodzaju książki-zadania, stąd przekonanie, że potrzeba do niej od czasu do czasu wrócić: „To się da czytać przez całe życie, można do tego wracać”¹². Z drugiej strony nie jest to całkowicie zaskakujące, że dla niektórych aura, jaka się unosi wokół powieści Waltarięgo, nie stanowi zachęty, ale wręcz przeciwnie – blokadę. Po prostu nie udało się nam czytelniczo spotkać: „Trafił do mnie i Waltarięgo *Egipcjanin Sinuhe*, ale nie wiem, jeśli nie jestem jedyną, która tej książki nie przeczytała, chociaż wiedziałam, że jest cudowna”; wielu czytelników pisze, że jest to najlepsza książka, jaką czytali. „Strasznie chciałam ją przeczytać, ale niestety – nie. Nigdy nie przebrnęłam przez pierwszych sto stron. A czytałam je ze trzy razy”¹³.

Proza historyczna

Jednym ze źródeł popularności powieści Waltarięgo jest pragnienie, potrzeba egzotyki – w czasie i przestrzeni. Przenosić się w czasie do dawnych cywilizacji, starać się je poznać przynajmniej pośrednio: „W wieku dojrzałym, około pięćdziesiątki, bardzo mi się spodobał Waltarięgo *Egipcjanin Sinuhe*. A i teraz na emeryturze czytam dalej jego książki i bardzo mi się one podobają. Już od dzieciństwa pragnęłam poznać Egipt, nie wiem dlaczego, czym mnie Egipt zainteresował, ale zaraz po tej pięćdziesiątce miałam okres czytania wszystkiego, co było można o Egipcie, i literatury pięknej, i naukowej, sporo wtedy tego wychodziło, o faraonach, o Nefretete...”¹⁴. Powieść Waltarięgo bywa niejednokrotnie wymieniana wraz z mnóstwem

---

wyd. 1952 – czes. wyd. 1975 pt. *Pád Cařihradu*, tłum. Marek E. Světlík; pol. wyd. 1978 pt. *Czarny anioł*, tłum. Z Łanowski.

⁸ Emerytka, była sekretarka, lat 74.

⁹ Projektantka wnętrz, lat 40.

¹⁰ Emerytka, wciąż aktywny historyk, lat 75.

¹¹ Technik IT, lat 63.

¹² Projektantka wnętrz, 40 lat.

¹³ Urzędniczka, bibliotekarka, lat 24.

¹⁴ Emerytka, była księgową, lat 70.

innych książek historycznych, beletrystycznych i specjalistycznych. Przykład tej prozy świetnie pokazuje jedną istotną strategię czytelniczą – łączącą wiele funkcji. Czegoś się dowiedzieć, ale też nieco – użyjmy potocznego określenia – użyć. „Przypominam sobie” – mówi jeden narrator – „że w tym okresie czytałem Dumasa, w tym było też trochę historii. Było to historyczne i rozrywkowe”¹⁵. Historyczna, specjalistyczna książka¹⁶ o starożytnym Egipcie czy wczesnych dziejach nowożytnej Francji stawia istotne bariery pragnieniom czytelniczym: „Powieści historyczne czytałam, ale tylko kiedy były napisane jako beletrystyka. Kiedy czytałam to jako książkę specjalistyczną, to gubiłam myśli, to nie dawałam rady”¹⁷. Wynika stąd, że niebeletrystyczna książka historyczna jest przeznaczona raczej dla fachowców albo poważnie zainteresowanych tematem. „Zwyczajny” czytelnik czuje się jakby trochę wykluczony w tym względzie. Proza historyczna jednak bardzo skutecznie łączy przyjemne z pożytecznym. Trzeba dodać, że to połączenie doceniają przede wszystkim kobiety. Pragnienie czytania literatury historycznej – beletrystycznej i specjalistycznej (věcné) – wzrasta ponadto z wiekiem.

Walory *Egipcjanina Sinuhe* to przede wszystkim połączenie elementu poznawczego z przygodowym; do tego jeszcze trzeba dołożyć element egzotyczny („im dawniejsza epoka historyczna, tym bardziej mnie to zajmuje”¹⁸). Pozycja tej powieści w każdej z czterech czeskich generacjach czytelniczych¹⁹ jest niezwykle silna, ale nie tak całkowicie wyjątkowa. Są tu i inni – Henryk Sienkiewicz²⁰, Lion Feuchtwanger²¹, Jarmira Loukotková²², Ludmila Vaňková²³, a z najnowszych Vlastimil

¹⁵ Emeryt, były konstruktor, lat 73.

¹⁶ W czeskiej terminologii literaturoznawczej i bibliologicznej funkcjonuje pojęcie „věcná literatura”, czyli dosłownie literatura praktyczna, rzeczowa, obejmująca piśmiennictwo nieartystyczne – naukowe, fachowe i publicystykę.

¹⁷ Emerytka, była nauczycielka w szkole podstawowej, lat 73.

¹⁸ Nauczycielka początkowych klas szkoły podstawowej, lat 38.

¹⁹ W toku badań wyodrębniłem cztery generacje czeskich czytelników: najstarsza (65+) – generacja radiowa, druga (45–64 lat) – telewizyjna, trzecia (25–44 lat) – komputerowa (korzystający z komputerów z początku niepodłączonych do sieci), czwarta (15–24 lat) – internetowa.

²⁰ Dzieła Henryka Sienkiewicza były systematycznie tłumaczone na język czeski, wielokrotnie wydawane i po dziś dzień pozostają w obiegu czytelniczym. Zob. K. Krejčí, *Recepcja Sienkiewicza wśród Czechów i Słowaków*, [w:] *Henryk Sienkiewicz. Twórczość i recepcja światowa. Materiały konferencji naukowej*, red. A. Piorunowa, K. Wyka, Kraków 1968, s. 357–366; *Bibliografia literatury polskiej „Nowy Korbut”*, t. 17: *Henryk Sienkiewicz*, oprac. zespół pod kier. D. Świerszczyńskiej, Warszawa 2015, s. 233–234.

²¹ Lion Feuchtwanger (1884–1958) – popularny swego czasu pisarz niemiecki pochodzenia żydowskiego, autor wielu powieści historycznych.

²² Jarmira Loukotková (1923–2007) – czeska pisarka, autorka m.in. wielu powieści historycznych z dziejów starożytnego Rzymu i średniowiecznej Francji

²³ Ludmila Vaňková (ur. 1927) – czeska pisarka, autorka m.in. licznych powieści historycznych z dziejów średniowiecznych Czech.

Vondruška²⁴. We wszystkich przypadkach mamy do czynienia z autorami, którzy zaspokajają nasze potrzeby poznawcze, jak i tęsknoty do dawnych, barwnych opowieści. Cóż zrobić, jesteśmy istotami czytelniczymi tak samo ciekawymi, jak i rozmiłowanymi w przygodach. A do tego jeszcze takimi, którzy lubią przenosić się do epok dawnych i odległych.

Bibliografia

- Bibliografia literatury polskiej „Nowy Korbut”, t. 17: Henryk Sienkiewicz*, oprac. zespół pod kier. D. Świerszczyńskiej, Warszawa 2015.
- Hackett A.P., Burke J.H., *80 Years of Best Sellers 1895–1975*, New York–London 1977.
- Hejkalová M., *Fin Mika Waltari. Doba, život a knihy světoznámého spisovatele*, Havlíčkův Brod 2007.
- Krejčí K., *Recepcja Sienkiewicza wśród Czechów i Słowaków*, [w:] Henryk Sienkiewicz. *Twórczość i recepcja światowa. Materiały konferencji naukowej*, red. A. Piorunowa, K. Wyka, Kraków 1968.
- Lewandowska C., *Literatura fińska*, [w:] *Dzieje literatur europejskich*, red. W. Floryan, t. 2, cz. 2, Warszawa 1983.
- Nieć G., *Czeskie życiorysy czytelnicze Jiřého Trávníčka*, „Bibliotekarz Lubuski” 2018, nr 45, s. 3–6, http://bibliotekarzlubuski.pl/images/stories/BL-45_wnetrze-min.pdf [dostęp: 18.09.2018].
- Trávníček J., *Česká čtenářská republika – generace, fenomény, životopisy*, Brno–Praha 2017.
- Trávníček J., *Čteme? Obyvatelé České republiky a jejich vztah ke knize (2007)*, Brno 2008.
- Trávníček J., *Čtenáři a internauti. Obyvatelé České republiky a jejich vztah ke čtení (2010)*, Brno 2011.
- Trávníček J., *Knihy a jejich lidé. Čtenářské životopisy*, Brno 2015.
- Trávníček J., *Překnížkováno. Co čteme a kupujeme (2013)*, Brno 2014.
- Zinkow L., *Nad Wisłą, nad Nilem... Starożytny Egipt w piśmiennictwie polskim (do 1914 roku)*, Kraków 2006.

The Egyptian Sinuhe is a phenomenon of Czech readership

Abstract

In 2009–2015, field studies in the field of reading were conducted in the Czech Republic, in which 138 readers' biographies of representatives of the entire cross-section of society were collected. The interview scenario included a complete readership biography – family and home, school, adult life and attitude to books and reading in general, to specific authors, titles, types of writing, as well as customs and rituals related to reading, as well as attitude to other media. Based on the collected CVs, several dozen phenomena of Czech readership have been defined, which include several groups: writers, specific works, types of literature,

---

²⁴ Vlastimil Vondruška (ur. 1955) – współczesny pisarz i publicysta czeski, historyk, autor poczytnych obecnie powieści historycznych z dziejów Czech, m.in. *Husitská epopej* (t. 1–7, 2014–2018).

[160]

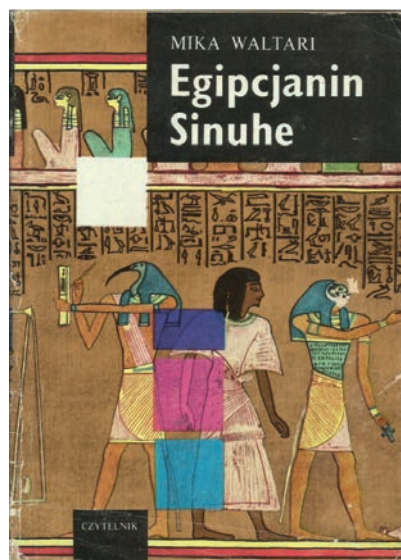
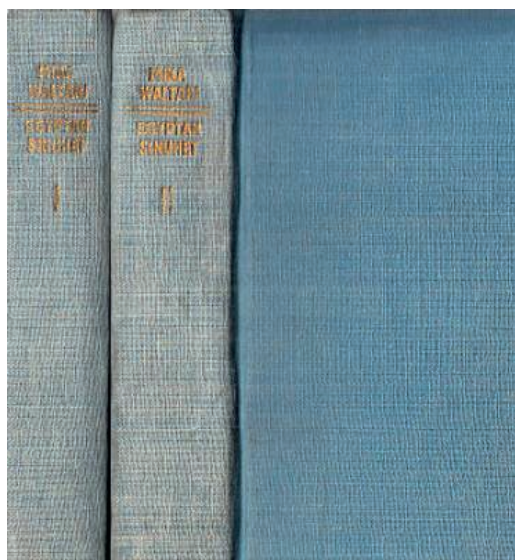
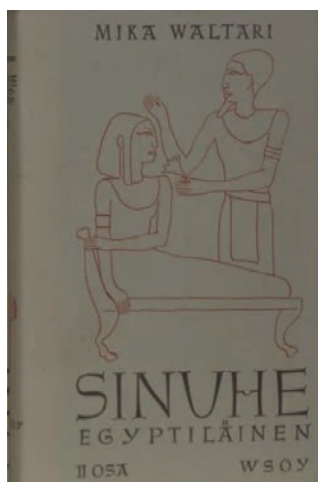
Jirí Trávníček

institutions and various phenomena related to reading. A historical novel from the history of ancient Egypt, titled Egyptian Sinuhe, Finnish author Miki Waltari, released in 1949. Her Czech translation appeared in 1965, and from that moment remains one of Czech's favourite readings.

Keywords: readership, Czechoslovakia, Czech Republic, Ancient Egypt, historical novel

Jirí Trávníček

Institute of Czech Literature of the CAS

II. Pierwsze wydanie fińskie 1945; plakat filmowy z 1954 r.; okładka pierwszego wydania czeskiego (1965) oraz pierwszych kilku polskich (1962)